

Ks. Dariusz Malczyk

ORCID: 0000-0003-3353-2321

## Forma kanoniczna a celebrowanie liturgiczna zawarcia małżeństwa w Kościele łacińskim

**Słowa kluczowe:** forma kanoniczna, celebrowanie liturgiczna, zawarcie małżeństwa, Kościół łaciński

**Keywords:** canonical form, liturgical celebration, marriage, Latin Church

Doniosłe znaczenie małżeństwa dla wspólnoty Kościoła wyraża się m.in. w wymogu zawarcia związku małżeńskiego w przepisany prawem sposób. Tak pojawiła się w Kościele instytucja formy kanonicznej, przez którą ustawodawca określił normy prawne, jakie nupturienti i inne osoby winny spełnić, by zawrzeć ważne małżeństwo. Braki w spełnieniu wymaganych prawem czynności mogą skutkować nieważnością małżeństwa. Przełomowe znaczenie dla określenia formy prawnej zawarcia małżeństwa miał Sobór Trydencki, który podkreślił, że znaczenie związku małżeńskiego nie wyczerpuje się tylko w akcie konsensualnym nupturientów, ale jest ono aktem również o znaczeniu prawnym<sup>1</sup>. Instytucja prawna formy kanonicznej kształtowała się w Kościele przez wieki.

Chrystus dowartościował związek małżeński, podnosząc go do godności sakramentu. Stąd zawarcie małżeństwa ma również formę liturgiczną. Podczas gdy forma prawna zawiera obligatoryjne przepisy, których opuszczenie skutkuje nieważnością małżeństwa, forma liturgiczna jest wymagana przez prawo jedynie do godziwości zawarcia związku, choć niesie z sobą niezwykle cenne znaczenie i bogactwo<sup>2</sup>. Ta prawda znajduje wyraz w przynagleniu prawodaw-

<sup>1</sup> Por. R.N. Valls, *Komentarz do kan. 1108 KPK*, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 834.

<sup>2</sup> Por. W. Góralski, *Kościelne prawo małżeńskie*, Warszawa 2006, s. 181.

cy, by poza wypadkiem konieczności nie opuszczają obrzędów liturgicznych zawarcia małżeństwa<sup>3</sup>.

Celem niniejszego przedłożenia będzie próba syntetycznego spojrzenia na kształtowanie się formy kanonicznej i formy liturgicznej zawarcia małżeństwa w Kościele zachodnim, by ukazać spójność konsensu małżeńskiego wyrażanego przez nupturientów w ramach obrzędu liturgicznego.

## 1. Forma zawarcia małżeństwa do Soboru Trydenckiego

Na kształt formy zawierania małżeństwa we wspólnocie Kościoła największy wpływ miało prawo rzymskie. W konsekwencji Kościół od początku przyjął zasadę, że małżeństwo czyni wola nupturientów<sup>4</sup>. Sposób zawarcia go był kwestią drugoplanową<sup>5</sup>. Z szacunkiem odnoszono się przy tym do różnych praktyk i obyczajów lokalnych w tym zakresie. Kościół pierwszych wieków nie miał jeszcze ustalonej zasady co do religijnej formy zawarcia małżeństwa, stąd uznawano za ważne związki małżeńskie zawarte zgodnie z obowiązującym prawem cywilnym<sup>6</sup>. Do połowy IV wieku możemy mówić o podobnym podejściu Kościoła wschodniego i zachodniego co do sposobu zawierania małżeństwa. Nupturientów zachęcano, by zawierając małżeństwo, prosili kapłana o błogosławieństwo. Z czasem to podejście zaczęło ulegać zmianie. W Kościele łacińskim nie wymagano do ważnego zawarcia małżeństwa błogosławieństwa kapłana, choć było ono usilnie zalecane. Natomiast w Kościele wschodnim kapłańskie błogosławieństwo było warunkiem *sine qua non* – bez niego nie mogło zaistnieć ważne małżeństwo. Taka praktyka była związana z panującym ówczesnie na Wschodzie cesaropapizmem. Cechą charakterystyczną dla tego systemu politycznego było silne powiązanie prawodawstwa państwowego z kościelnym. W 893 roku cesarz Leon zadekretował zawarcie małżeństwa połączone z błogosławieństwem kapłańskim jako jedynie legalną formę<sup>7</sup>.

W Kościele łacińskim brak wymogu kapłańskiego błogosławieństwa przy zawieraniu małżeństwa z czasem zaczął przysparzać problemów. Nagminnie stawało się zawieranie małżeństw tajnych, co w konsekwencji sprzyjało bigamii. Biskupi już nie tylko usilnie zachęcali, ale też wydawali nakazy zawierania

<sup>3</sup> Por. KPK, kan. 1119.

<sup>4</sup> Por. J. Dohnalik, *Forma kanoniczna zawarcia małżeństwa – spojrzenie historyczne i postulat reformy*, „Annales Canonici” 2018, nr 2, s. 184.

<sup>5</sup> Por. A. Tunia, *Kształtowanie się kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, „Roczniki Nauk Prawnych” 18 (2008), nr 1, s. 130.

<sup>6</sup> Por. T. Gromnicki, *Forma zawierania zaręczyn i małżeństw*, Kraków 1910, s. 13–14.

<sup>7</sup> Por. tamże, s. 131.

małżeństw z udziałem kapłanów, obłożone sankcją pokuty lub kary. Nie zawsze jednak odnosiły one pożądanego skutku. Praktyka w tym zakresie zaczęła się stopniowo zmieniać po Soborze Laterańskim IV (1215).

## 2. Usankcjonowanie formy zawarcia małżeństwa w dekrete *Tametsi*

Kościół katolicki w obliczu reformacji stanął przed zadaniem obrony sakramentalnego charakteru małżeństwa. Podczas Soboru Trydenckiego (1545–1563) ojcowie soborowi jasno podkreślali, że katolickiej koncepcji małżeństwa w żaden sposób nie można sprowadzić tylko do umowy cywilnoprawnej pomiędzy nupturientami. Soborowa refleksja nad małżeństwem wynikała z nauce Kościoła o jego sakramentalnym charakterze. Nie brakowało jednak wśród uczestników soboru głosów, aby nie wprowadzać formy kanonicznej zawarcia małżeństwa jako warunku jego legalności<sup>8</sup>. Po wielu dyskusjach, niejednokrotnie burzliwych, sobór w 1563 roku uchwalił dekret *Tametsi*<sup>9</sup>, który jako obowiązujący dla zawarcia prawnie ważnego małżeństwa wprowadził specjalny, uregulowany przepisami prawa sposób jego zawarcia, czyli formę kanoniczną.

Soborowy dekret wyszczególnił elementy istotne i drugorzędne przy zawieraniu małżeństwa. Pierwsze musiały bezwzględnie zaistnieć, by małżeństwo było ważne. Do tej grupy należała wspomniana forma kanoniczna. Należy podkreślić, że oświadczenie woli zawarcia małżeństwa przez nupturientów miało dokonać się przed proboszczem stałego bądź tymczasowego miejsca zamieszkania którejś ze stron. Proboszcz mógł delegować do odebrania konsensu małżeńskiego kogoś innego, ale musiał on posiadać święcenia kapłańskie. Według ówczesnego prawodawstwa powszechnego proboszczem mógł zostać również diakon, który zobowiązany był w roku objęcia beneficjum przyjąć święcenia kapłańskie. On również przed przyjęciem kapłaństwa sakramentalnego był kompetentny do przyjęcia oświadczenia woli nupturientów. Mogło się też zdarzyć, że opiekę nad parafią sprawował ktoś niemający nawet święceń diakonatu, wówczas i on mógł legalnie odebrać oświadczenie woli od nupturientów. Prawodawstwo powszechne nie wymagało żadnej liturgicznej celebracji, podczas której nupturienti wyrażali wolę zawarcia mał-

<sup>8</sup> Por. P. Majer, *Znaczenie kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, „Annales Canonici” 2015, nr 2, s. 143.

<sup>9</sup> Zgodnie z tradycją Kościoła łacińskiego nazwa dekretu pochodzi od pierwszego słowa tekstu.

żeństwa. Wystarczyło, aby upoważniona osoba przyjęła do świadomości ich oświadczenie woli, nawet gdyby zwiedziono ją do tego podstępem<sup>10</sup>.

Oprócz proboszcza bądź delegowanego przez niego kapłana dekret wymagał do zachowania formy kanonicznej obecności dwóch lub trzech świadków, przy czym liczba dwóch była wystarczająca. Ustawodawca nie wymagał od nich szczególnych kwalifikacji, w tym również dojrzałości. Mogli nimi zostać nawet związani cenzurą kościelną, heretycy bądź nieochrzczeni. Ważne było, aby mieli zdolność oceny faktów i mogli zaświadczyć o zawartym małżeństwie.

Należy nadmienić, że kompetencja proboszcza do odebrania konsensu małżeńskiego nie dotyczyła tylko parafii, nad którą sprawował opiekę duszpasterską, ale także osób, które miały w jego w parafii stałe bądź tymczasowe miejsce zamieszkania. Od takich wiernych mógł on odebrać oświadczenie woli poza terytorium swojej parafii, a także poza swoją diecezją. Jego kompetencja do asystowania przy zawarciu małżeństwa była zatem nie tylko terytorialna, ale również osobowa<sup>11</sup>.

Dekret *Tametsi* obowiązywał tylko w tych prowincjach kościelnych, gdzie go promulgowano. Promulgacja odbywała się w różnym czasie. Nie wszędzie chciano przyjąć od razu postanowienia soborowe. W krajach, w których dominowało wyznanie protestanckie, w ogóle go nie ogłoszono<sup>12</sup>. Taka sytuacja powodowała w Kościele pewne zamieszanie. Coraz częstsze były bowiem przypadki, że jedna ze stron pochodziła z parafii, gdzie dekret promulgowano, a druga nie, nie była więc objęta obowiązkiem zachowania formy kanonicznej ustalonej przez sobór. W takich sytuacjach prawo zwalniało z obowiązku dochowania formy kanonicznej również osobę objętą dekretem. Z czasem, w zawierusze wojen religijnych, powstawały trudności z ustaleniem, w których Kościołach partykularnych i parafiach dekret *Tametsi* obowiązywał, a w których nie doszło do jego promulgacji.

Dodatkowo sytuację komplikował problem określenia miejsca zamieszkania stałego bądź tymczasowego danej osoby, a to wpływało na kompetencję do ważnego odebrania konsensu małżeńskiego od nupturientów. Taka sytuacja prawna i związane z nią problemy interpretacyjne, które trudno było jednoznacznie wyjaśnić, stwarzały niebezpieczeństwo zawierania nieważnych małżeństw. Powyższe czynniki stały się w kolejnych dziesięcioleciach bodźcem do zgłaszania w Stolicy Apostolskiej postulatów do reformy ustawodawstwa dotyczącego kanonicznej formy zawarcia małżeństwa<sup>13</sup>.

<sup>10</sup> Por. A. Tunia, *Kształtowanie się kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, dz. cyt., s. 133–135.

<sup>11</sup> Por. tamże, s. 135.

<sup>12</sup> Por. J. Dohnalik, *Forma kanoniczna zawarcia małżeństwa*, dz. cyt., s. 185.

<sup>13</sup> Por. A. Tunia, *Kształtowanie się kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, dz. cyt., s. 136.

### 3. Reformatorskie znaczenie dekretu *Ne temere*

Problemy z aplikacją norm zawartych w *Tametsi* spowodowały próbę podjęcia reformy prawa w tym zakresie. Z inicjatywy św. Piusa X Kongregacja Soboru<sup>14</sup> 2 sierpnia 1907 roku wydała dekret *Ne temere*<sup>15</sup>. Papież Pius X był zainteresowany pracami nad reformą dotychczasowego prawa małżeńskiego, stąd polecił, by kongregacja nie wydała żadnego dokumentu bez uprzedniego przedłożenia go jemu. Ostatecznie dekret otrzymał uroczyste papieskie zatwierdzenie, a przez to rangę ustawy papieskiej, która odtąd obowiązywała w całym Kościele<sup>16</sup>.

Pośród 11 artykułów ustawodawca wprowadził m.in. zmiany dotyczące formy kanonicznej zawarcia małżeństwa. Ustawa usankcjonowała formalności, które należało spełnić do ważnego zawarcia go. Istotne do zaistnienia małżeństwa było oświadczenie woli nupturientów w obecności świadka urzędowego i dwóch świadków zwykłych. Do formalności nakazanych, ale niemających wpływu na zaistnienie węzła małżeńskiego, należało m.in. wygłoszenie zapowiedzi przedślubnych. Artykuł 3 *Ne temere* – w odróżnieniu od *Tametsi*, według którego proboszcz był uprzywilejowany do odebrania oświadczenia woli od nupturientów – oznaczył osobę ordynariusza jako równoważną do asystowania przy zawarciu małżeństwa<sup>17</sup>. Dekret św. Piusa X ściślej określił, kto na mocy sprawowanego urzędu spełnia wymogi świadka urzędowego przy zawieraniu małżeństwa: papież, ordynariusz oraz proboszcz. Należy tu jeszcze dodać legata papieskiego na terytorium jego legacji. Ordynariusz oraz proboszcz zyskiwali zdolność do bycia świadkiem urzędowym dopiero po objęciu urzędu lub beneficjum. Ich kompetencje ograniczały się tylko do ich terytorium – inaczej, niż postanowił Sobór Trydencki. Dekret *Ne temere* zrezygnował z personalnej kompetencji świadka urzędowego wobec nupturientów. Ordynariusz i proboszcz byli właściwymi do asystowania nupturientom przebywającym również na ich terytorium.

Oprócz tych wymogów, świadek urzędowy nie mógł być przymuszony do asystencji fizycznie lub w sposób moralny. To spowodowałoby nieważność małżeństwa. Zadaniem świadka urzędowego było zbadanie woli nupturientów, odebranie ich oświadczenia i stwierdzenie, że zgodnie z prawem Kościoła zawarli małżeństwo. Podobnie jak w dekrecie Soboru Trydenckiego, do ważności małżeństwa nie wymagano błogosławieństwa kapłańskiego, bowiem

<sup>14</sup> Dzisiaj Dykasteria ds. Duchowieństwa.

<sup>15</sup> Dekret wszedł w życie 19 kwietnia 1908 roku.

<sup>16</sup> Por. T. Gromnicki, *Forma zawierania zaręczyn i małżeństw*, dz. cyt., s. 32.

<sup>17</sup> Por. tamże, s. 82–83.

sami nupturienti są szafarzami sakramentu małżeństwa<sup>18</sup>. Zarówno ordynariusz, jak i proboszcz mogli delegować upoważnienie do asystowania przy zawarciu małżeństwa. Delegacja miała być wyrażona jasno w sposób ustny lub pisemny. Delegowanym mógł być tylko kapłan, i to w granicach terytorium udzielającego delegacji. Jeśli był delegowany ogólnie, a nie do konkretnego przypadku, posiadał także prawo subdelegacji. Papieski dekret nakazywał również dokonanie stosownego zapisu w księgach parafialnych<sup>19</sup>. W zakresie obecności świadków zwykłych dekret *Ne temere* nie wprowadził żadnych innowacji w stosunku do ustawy soborowej *Tametsi*<sup>20</sup>.

Istotną nowością wprowadzoną przez papieski dekret była wyjątkowa lub inaczej nadzwyczajna forma zawarcia małżeństwa. Artykuł 7 dekretu św. Piusa X stanowił, że w niebezpieczeństwie śmierci nupturienta, jeśli ordynariusz, proboszcz bądź delegowany kapłan nie mógł być obecny w celu przyjęcia konsensu małżeńskiego, strony mogły ważnie zawrzeć małżeństwo w obecności dwóch świadków. Celem takiego rozwiązania miała być legitymizacja potomstwa bądź uspokojenie sumienia. Kolejny artykuł dał możliwość skorzystania z tej formy również w wypadku, gdyby ordynariusz, proboszcz bądź delegowany przez nich kapłan nie był osiągalny przez okres jednego miesiąca<sup>21</sup>.

#### 4. Forma kanoniczna w kodyfikacjach prawnych z 1917 i z 1983 roku

Kodeks prawa kanonicznego<sup>22</sup> z 1917 roku nie przyniósł większych zmian w zakresie zawarcia małżeństwa w formie zwyczajnej. Przejął on zasadniczo w całości postanowienia dekretu *Ne temere*. Dokonał jedynie podziału świadków urzędowych na zwyczajnych i pomocniczych. Zwyczajnymi byli ordynariusz i proboszcz, natomiast do pomocniczych należał kapłan delegowany albo przez ordynariusza, albo przez proboszcza. Innowacją było pewne poszerzenie możliwości zawarcia małżeństwa w formie nadzwyczajnej. W odróżnieniu od ustaleń dekretu św. Piusa X, nupturienti mogli zawrzeć małżeństwo, gdy tylko roztropnie przewidywano, że przez miesiąc nie będą mogli dotrzeć do ordynariusza, proboszcza lub kapłana przez nich delegowanego, a w przypad-

<sup>18</sup> Por. A. Tunia, *Kształtowanie się kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, dz. cyt., s. 138–140.

<sup>19</sup> Por. J. Dohnalik, *Forma kanoniczna zawarcia małżeństwa*, dz. cyt., s. 189.

<sup>20</sup> Por. tamże, s. 141.

<sup>21</sup> Por. T. Jakubiak, *Nadzwyczajna forma zawarcia małżeństwa według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 i 1983 r.*, „Ius Matrimoniale” 2014, nr 25/2, s. 44.

<sup>22</sup> Promulgowany przez papieża Benedykta XV bullą *Providentissima Mater Ecclesia* 27 maja 1917 roku, wszedł w życie 19 maja 1918 roku.

ku *periculo mortis* wystarczyło samo niebezpieczeństwo śmierci, bez intencji legitymizacji potomstwa bądź uspokojenia sumienia<sup>23</sup>.

Na czas pomiędzy promulgacją dwóch kodeksów przypadł Sobór Watykański II (1962–1965). Ojcowie soborowi pogłębili m.in. znaczenie posługi diakona, postulując przywrócenie w Kościele również diakonatu stałego, który nie stanowiłby tylko przejściowego stopnia do kapłaństwa sakramentalnego. W konsekwencji już w 1967 roku św. Paweł VI wydał motu proprio *Sacrum Diaconatus Ordinem*, umożliwiając pod pewnymi warunkami wprowadzenie w Kościołach lokalnych diakonatu jako stałego stopnia hierarchicznego<sup>24</sup>. Dokument ten dawał diakonowi możliwość asystowania przy zawieraniu małżeństwa na zasadzie delegacji. Delegować go mógł ordynariusz bądź proboszcz<sup>25</sup>.

W 1970 roku Papieska Komisja Interpretacji Dekretów II Soboru Watykańskiego podała, że przydzielony prawnie do pracy w parafii diakon może otrzymać ogólną delegację do asystowania przy zawieraniu małżeństwa, porównując go do wikariusza współpracownika<sup>26</sup>. Zatem diakon po otrzymaniu od kompetentnego duchownego *facultas* może być świadkiem urzędowym przy zawarciu małżeństwa<sup>27</sup>. Nie powinien jednak przewodniczyć liturgii sakramentu małżeństwa, gdy jest ona celebrowana w czasie Mszy św., ze względu na rolę kapłana w hierarchicznej strukturze liturgii<sup>28</sup>.

Pewnych trudności interpretacyjnych nastroczała możliwość asystencji diakona przy zawieraniu małżeństwa z katolikiem, przynależącym do Kościoła wschodniego *sui iuris*. We wschodnich Kościołach błogosławieństwo kapłana, a nie diakona, przynależy do istoty sakramentu małżeństwa. Stąd motu proprio *De concordia inter Codices*, promulgowane przez papieża Franciszka 31 maja 2016 roku, wprowadziło do kan. 1108 paragraf 3, który brzmi następująco: „Tylko kapłan ważnie asystuje przy zawieraniu małżeństwa między

<sup>23</sup> Por. A. Tunia, *Kształtowanie się kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, dz. cyt., s. 144–145.

<sup>24</sup> Por. T. Jakubiak, *Czy diakon może w Polsce zgodnie z przepisami Kościoła łacińskiego asystować jako świadek urzędowy przy zawarciu małżeństwa w zwykłych okolicznościach?*, „Lus Matrimoniale” 2016, nr 2. Autor analizuje ewolucję rozumienia asystencji diakona przy zawieraniu małżeństwa, badając dokumenty soborowe, posoborowe księgi liturgiczne oraz inne dokumenty papieskie.

<sup>25</sup> Por. T. Jakubiak, *Początki prawa regulującego możliwość asystowania diakona przy zawarciu małżeństwa w zwykłych warunkach*, „Studia Bobolanum” 2015, nr 3, s. 174–175.

<sup>26</sup> Por. tamże, s. 177.

<sup>27</sup> Konferencja Episkopatu Polski w 2015 roku wydała *Wytyczne dotyczące formacji, życia i posługi diakonów stałych w Polsce*, precyzując sposób przygotowania do święceń i pełnione przez nich posługi w warunkach Kościoła w Polsce. Por. [https://liturgista.pl/?page=liturgy\\_norms&content=document&label=2015-06-09-D-KEP-WDS](https://liturgista.pl/?page=liturgy_norms&content=document&label=2015-06-09-D-KEP-WDS) (dostęp: 27 stycznia 2024).

<sup>28</sup> Por. T. Jakubiak, *Czy diakon może w Polsce zgodnie z przepisami Kościoła katolickiego asystować...*, dz. cyt., s. 69.

dwiema stronami wschodnimi lub między stroną łacińską i stroną wschodnią czy to katolicką, czy to niekatolicką”<sup>29</sup>.

W powszechnej opinii ostatnim dokumentem reformy soborowej był promulgowany 25 stycznia 1983 roku przez św. Jana Pawła II Kodeks prawa kanonicznego<sup>30</sup>. Nowa kodyfikacja powtórzyła wiele norm zawartych w poprzednim ustawodawstwie. W dyspozycji kan. 1117 KPK prawodawca zobowiązał do zachowania formy kanonicznej pod warunkiem ważności małżeństwa osoby ochrzczone w Kościele katolickim oraz te, które zostały później do niego przyjęte i nie wystąpiły z niego formalnym aktem<sup>31</sup>. Na mocy motu proprio *Omnium in mentem* papieża Benedykta XVI zmodyfikowana została treść kan. 1086 KPK. W starym brzmieniu paragraf 1 tego kanonu mówił, że małżeństwo pomiędzy ochrzczone, jeśli nie wystąpił formalnym aktem z Kościoła, a osobą nieochrzczone jest nieważne. Zgodnie z zasadą *semel catholicus, semper catholicus*, w nowym brzmieniu tego kanonu do zachowania formy kanonicznej zawarcia małżeństwa zostali zobowiązani również ochrzczeni w Kościele katolickim lub do niego przyjęci, którzy wystąpili z niego formalnym aktem<sup>32</sup>. Zachowanie formy kanonicznej obowiązuje również przy zawarciu małżeństwa z akatolikiem z któregoś z Kościołów wschodnich, ale w tym wypadku tylko do godziwości.

Forma zwyczajna w kodyfikacji z 1983 roku polega na wyrażeniu konsensu małżeńskiego wobec świadka kwalifikowanego oraz dwóch świadków zwykłych. Świadkiem kwalifikowanym jest ordynariusz miejsca lub proboszcz parafii zawarcia małżeństwa, a także kapłan lub diakon przez nich delegowany. Kodeks Jana Pawła II wyróżnia warunki ważnej oraz warunki godziwej delegacji. Pierwszym warunkiem ważnej asystencji świadka kwalifikowanego jest jego obecność i przyjęcie od nupturientów konsensu małżeńskiego. Drugim warunkiem *sine qua non* ważnej asystencji jest posiadanie uprawnienia do niej czy to z mocy urzędu, czy z delegacji<sup>33</sup>. Władza asystowania przy zawieraniu małżeństwa jest ograniczona terytorialnie. To znaczy, że świadkowie urzę-

<sup>29</sup> Por. Franciscus PP, *Litterae Apostolicae Motu Proprio datae De concordia inter Codices quibus nonnullae normae Codicis Iuris Canonici immutantur*, [https://www.vatican.va/content/francesco/la/apost\\_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap\\_20160531\\_de-concordia-inter-codices.html](https://www.vatican.va/content/francesco/la/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20160531_de-concordia-inter-codices.html) (dostęp: 27 stycznia 2024).

<sup>30</sup> Kodeks promulgowany bullą *Sacrae disciplinae leges* wszedł w życie 27 listopada 1983 roku.

<sup>31</sup> Por. KPK, kan. 1117.

<sup>32</sup> Por. Benedictus PP XVI, *Litterae Apostolicae motu proprio datae Omnium in mentem quaedam in Codice Iuris Canonici immutantur*, [https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/la/apost\\_letters/documents/hf\\_ben-xvi\\_apl\\_20091026\\_codex-iuris-canonici.html](https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/la/apost_letters/documents/hf_ben-xvi_apl_20091026_codex-iuris-canonici.html) (dostęp: 27 stycznia 2024).

<sup>33</sup> Por. A. Tunia, *Kształtowanie się kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, dz. cyt., s. 147.



dowi mogą ważne asystować przy zawieraniu małżeństwa czy to własnych podwładnych, czy obcych, tylko na swoim terytorium. Nie mają takiej władzy poza swoim terytorium, nawet wobec własnych podwładnych. W przypadku ordynariuszy bądź proboszczów personalnych każdy z nich ważne asystuje, gdy przynajmniej jedno z nupturientów podlega jurysdykcji ich okręgu duszpasterskiego.

Aby świadek kwalifikowany mógł godziwie asystować przy zawieraniu małżeństwa, powinien przekonać się o stanie wolnym nupturientów, a także m.in. o ich stałym, tymczasowym lub przynajmniej miesięcznym pobycie w miejscu, w którym ma przyjąć ich konsens małżeński. W przeciwnym wypadku nupturienci powinni posiadać licencję bądź zezwolenie od proboszcza jednej z parafii kompetentnych do miejsca zawarcia małżeństwa. Swego rodzaju innowacją kodeksu Jana Pawła II jest wprowadzenie możliwości pełnienia funkcji świadka kwalifikowanego przez osobę świecką. Dyspozycja kan. 1112 KPK stanowi, że w przypadku braku kapłanów lub diakonów, po wcześniejszym uzyskaniu pozytywnej opinii lokalnej konferencji biskupów oraz zezwolenia Stolicy Apostolskiej, biskup diecezjalny może udzielić delegacji świeckiemu. W takiej sytuacji świecki świadek kwalifikowany, sam odpowiednio przygotowany, winien przeprowadzić właściwą formację nupturientów, przewodniczyć obrzędowi liturgicznemu i odnotować fakt zawarcia małżeństwa w odpowiednich księgach<sup>34</sup>.

W odniesieniu do formy nadzwyczajnej zawarcia małżeństwa prawodawca określił warunki jej zastosowania w kan. 1116 KPK. Jeżeli świadek kwalifikowany jest nieobecny i trudno się do niego dostać, a któremuś z nupturientów grozi niebezpieczeństwo śmierci albo przypuszcza się roztropnie brak świadka kwalifikowanego przez okres miesiąca, nupturienci mogą zawrzeć małżeństwo w obecności dwóch świadków zwykłych<sup>35</sup>. Na podstawie kan. 1108 § 2 KPK należy rozumieć, że świadków zwykłych powinno być dwóch<sup>36</sup>.

## 5. Obrzędy celebracji sakramentu małżeństwa po Vaticanum II

Kodeks prawa kanonicznego nie zajmuje się przepisami liturgicznymi dotyczącymi celebracji obrzędów. Poza określeniem materii i formy sakramentalnej odsyła do odpowiednich ksiąg liturgicznych, które określają przebieg celebracji. Pierwotnie obrzędy sakramentu małżeństwa znajdowały się w Rytuale

<sup>34</sup> Por. KPK, kan. 1112.

<sup>35</sup> Por. KPK, kan. 1116.

<sup>36</sup> Por. A. Tunia, *Kształtowanie się kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, dz. cyt., s. 157.

rzymskim, natomiast po Soborze Watykańskim II stanowią oddzielną księgę liturgiczną: *Ordo celebrandi Matrimonium*. Pierwsze wydanie miało miejsce w 1969 roku i zostało zastąpione drugim wydaniem w 1991 roku. Tekst polski trzeciego wydania drugiej edycji typicznej Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów zatwierdziła dekretem z 4 maja 1993 roku<sup>37</sup>.

*Ordo celebrandi Matrimonium we Wprowadzeniu teologicznym i pastoralnym* odwołują się w wielu miejscach do kanonów Kodeksu prawa kanonicznego w zakresie właściwego przygotowania do zawarcia sakramentalnego małżeństwa i świadków kwalifikowanych konsensu małżeńskiego. Ważne wskazanie zawiera treść punktu 28, gdzie prawodawca podkreśla, że małżeństwo ma charakter wspólnotowy, stąd winno być zawierane przy udziale wspólnoty ludu Bożego<sup>38</sup>. Prawodawca zakazuje celebrować sakrament małżeństwa w Wielki Piątek Męki Pańskiej oraz w Wielką Sobotę<sup>39</sup>. Wskazuje również na zasadnicze elementy liturgii małżeństwa, do których należą: liturgia słowa, zgoda nupturientów, o którą pyta świadek kwalifikowany i którą w imieniu Kościoła przyjmuje, modlitwa o Boże błogosławieństwo<sup>40</sup>.

Prawodawca podkreśla, że do zadań konferencji biskupów należy roztropna pod względem duszpasterskim adaptacja lokalnych zwyczajów i sposobów zawierania małżeństwa oraz przekładów tekstów liturgicznych. Odwołując się do Konstytucji o liturgii świętej, wskazuje, że każda konferencja biskupów może opracować własny obrzęd zawierania małżeństwa, z zastrzeżeniem jednak, że powinien być w nim obecny moment, w którym świadek urzędowy zażąda od nupturientów wyrażenia konsensu małżeńskiego, przyjmie go w imieniu Kościoła i udzieli błogosławieństwa<sup>41</sup>.

## Zakończenie

Kan. 1119 kodeksu Jana Pawła II stanowi, że poza wypadkiem konieczności przy wyrażaniu przez nupturientów konsensu małżeńskiego należy zachować obrzędy zawarte w zatwierdzonych księgach liturgicznych<sup>42</sup>. Poza ramy niniejszego opracowania wychodzi analiza przypadków dyspensy od formy kanonicznej, w tym również od obrzędu liturgicznego zatwierdzonego przez

<sup>37</sup> Por. *Obrzędy sakramentu małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. Wydanie trzecie według drugiego wydania wzorcowego, Katowice 1995, s. 5.

<sup>38</sup> Por. tamże, s. 18.

<sup>39</sup> Por. tamże, s. 19.

<sup>40</sup> Por. tamże, s. 20.

<sup>41</sup> Por. tamże, s. 22–23.

<sup>42</sup> Por. KPK, kan. 1119.

prawodawcę. Należy pod tym względem rozróżnić trzy poziomy złożenia przez nupturientów zgody małżeńskiej. Pierwszy dotyczy formy kanonicznej, rozumianej jako przepisy prawne, które winny być zachowane dla ważnego zawarcia małżeństwa. Zachowanie formy kanonicznej (o ile nupturienti nie uzyskali dyspensy) jest niezbędne do zaistnienia węzła małżeńskiego. Drugi poziom dotyczy rysu liturgicznego zawarcia małżeństwa. Można go utożsamiać z obrzędem liturgicznym według zatwierdzonych przez prawodawcę ksiąg liturgicznych, ale rys ten się w nim nie wyczerpuje. Jeśli dwoje ochrzczonych wyraża konsens małżeński według przepisanej prawem formy kanonicznej, to nawet poza obrzędem, celebrowanym według zatwierdzonych prawnie ksiąg, mamy do czynienia z liturgią, bowiem każdy sakrament jest częścią liturgii. Stąd celebrowanie zawarcia małżeństwa w ramach obrzędu liturgicznego rozpatrywana jest pod kątem godziwości, a nie ważności. Trzecia warstwa celebrowania sakramentalnej nie występuje, gdy jedno z nupturientów jest nieochrzczone. Małżeństwo z osobą nieochrzczonej katolik może zawrzeć po uzyskaniu dyspensy od ordynariusza miejsca poza obrzędem liturgicznym. Zawarcie go nie jest jednak zabronione także w czasie celebrowania liturgicznego. *Ordo celebrandi Matrimonium* wskazuje jednak, by konsens małżeński nupturienti wyrazili poza Mszą św. Będzie to wtedy celebrowanie liturgiczne zgodne z *Ordo*, ale nie będzie miało charakteru sakramentalnego.

Od początku więc Kościół łaciński podkreślał rolę nupturientów wyrażających zgodę małżeńską jako szafarzy sakramentu, mając na uwadze, że małżeństwo jest związkiem naturalnym i zgoda małżeńska, która czyni małżeństwo, wynika z prawa naturalnego. Małżeństwo jako układ bilateralny stanowi również podstawową komórkę społeczną, dlatego ma istotne znaczenie dla społeczności Kościoła. Stąd wymóg, by konsens małżeński, stanowiący podstawę małżeństwa, był przyjęty przez przedstawiciela wspólnoty Kościoła. Ponieważ Chrystus podniósł związek małżeński do rangi sakramentu, stąd również praktyka i dbałość ze strony Kościoła, aby zgodę małżeńską nupturienti wyrazili w czasie przepisanej prawem obrzędu liturgicznego. Przepisy dotyczące formy kanonicznej zawarcia małżeństwa oraz celebrowania liturgicznego wyrażenia konsensu małżeńskiego są przykładem troski Kościoła o tę złożoną i bogatą rzeczywistość, jaką jest związek małżeński.

## Bibliografia

### Źródła

- Benedictus PP XVI, *Litterae Apostolicae motu proprio datae Omnium in mentem quedam in Codice Iuris Canonici immutantur*, [https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/la/apost\\_letters/documents/hf\\_ben-xvi\\_apl\\_20091026\\_codex-iuris-canonici.html](https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/la/apost_letters/documents/hf_ben-xvi_apl_20091026_codex-iuris-canonici.html) (dostęp: 27 stycznia 2024).
- Franciscus PP, *Litterae Apostolicae Motu Proprio datae De concordia inter Codices quibus nonnullae normae Codicis Iuris Canonici immutantur*, [https://www.vatican.va/content/francesco/la/apost\\_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap\\_20160531\\_de-concordia-inter-codices.html](https://www.vatican.va/content/francesco/la/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20160531_de-concordia-inter-codices.html) (dostęp: 27 stycznia 2024).
- Kodeks prawa kanonicznego, Pallottinum 2022.
- Obrzędy sakramentu małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich. Wydanie trzecie według drugiego wydania wzorcowego*, Katowice 1995.
- Wytyczne dotyczące formacji, życia i posługi diakonów stałych w Polsce*, [https://liturgista.pl/?page=liturgy\\_norms&content=document&label=2015-06-09-D-KEP-WDS](https://liturgista.pl/?page=liturgy_norms&content=document&label=2015-06-09-D-KEP-WDS) (dostęp: 27 stycznia 2024).

### Opracowania

- J. Dohnalik, *Forma kanoniczna zawarcia małżeństwa – spojrzenie historyczne i postulat reformy*, „Annales Canonici” 2018, nr 2.
- W. Góralski, *Kościelne prawo małżeńskie*, Warszawa 2006.
- T. Gromnicki, *Forma zawierania zaręczyn i małżeństw*, Kraków 1910.
- T. Jakubiak, *Czy diakon może w Polsce zgodnie z przepisami Kościoła łacińskiego asystować jako świadek urzędowy przy zawarciu małżeństwa w zwykłych okolicznościach?*, „Ius Matrimoniale” 2016, nr 2.
- T. Jakubiak, *Nadzwyczajna forma zawarcia małżeństwa według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 i 1983 r.*, „Ius Matrimoniale” 2014, nr 25/2.
- T. Jakubiak, *Początki prawa regulującego możliwość asystowania diakona przy zawarciu małżeństwa w zwykłych warunkach*, „Studia Bobolanum” 2015, nr 3.
- P. Majer, *Znaczenie kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, „Annales Canonici” 2015, nr 2.
- A. Tunia, *Kształtowanie się kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, „Roczniki Nauk Prawnych” 18 (2008), nr 1.
- R.N. Valls, *Komentarz do kan. 1108 KPK*, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2011.

**Streszczenie**  
**Forma kanoniczna a celebrowanie liturgiczne zawarcia małżeństwa**  
**w Kościele łacińskim**

Artykuł jest próbą syntetycznego spojrzenia na rozwój formy kanonicznej i celebrowania liturgicznego zawarcia małżeństwa w Kościele łacińskim. Opisuje formę zawarcia małżeństwa w Kościele rzymskokatolickim do Soboru Trydenckiego. Następnie przedstawia regulacje prawne, które wprowadziły zmiany w tym zakresie. W ostatniej części omawia rolę celebrowania liturgicznego w wyrażaniu konsensu małżeńskiego.

**Summary**  
**Canonical form and the liturgical celebration of marriage in the Latin Church**

The article is an attempt to take a synthetic look at the development of the canonical form and liturgical form of marriage in the Latin Church. The author describes the form of marriage in the Roman Catholic Church until the Council of Trent. Then he presents the legal regulations that introduced changes in this area. In the last part, he discusses the role of liturgical celebration in expressing marital consensus.